

EDMUND KIZIK (Gdańsk)

Zapiski historyczne gdańszczanina Eberharda Böttichera (1554-1617)

Addenda et corrigenda

W 2013 r. ukazała się w dwujęzycznym opracowaniu edycja kroniki kościoła Mariackiego w Gdańsku (Historisches Kirchen Register), spisanej w 1616 r. przez Eberharda Böttichera, kupca, centumwira Trzeciego Ordynku i wityryka fary miejskiej¹. Wydanie kroniki zamknęło rozpoczęty w 2009 r. projekt badawczy kierowany przez Christofera Herrmanna z Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Gdańskiego i Edmunda Kizika z Instytutu Historii PAN, wspierany wszechstronnie przez Jürgena Klossterhuisena z Geheimes Staasarchiv Preussischer Kultur Besitz (Berlin-Dahlem). W ramach projektu ukazały się również dwa artykuły poświęcone wybranym aspektom twórczości pamiętnikarskiej Böttichera². Edycja wzbudziła zainteresowanie i doczekała się kilku recenzji, które korygowały pewne ustalenia, jak również wprowadziły do dyskusji kilka nowych, istotnych wątków³. O ile porównanie zapisków Böttichera powstałych w początku XVII w. z rękopiśmiennymi dziełami innych kronikarzy tworzących przed wydrukowaniem rozszerzonego przez Dawida Chytreusa, drugiego wydania dzieła Kaspra Schütza *Historia rerum Prussicarum* (1592, 1599) nie przynosi zbyt wielu zadowalających wniosków, o tyle – na co wskazała w swojej recenzji Maria Bogucka – warto dokonać dokładniejszego zestawienia ze spuścizną kronikarską Michaela Hanckego, pisarza w Urzędzie Wyżyn⁴.

¹ Chronik der Marienkirche in Danzig. Das „Historische Kirchen-Register“ von Eberhard Bötticher (1616) / Kronika Kościoła Mariackiego w Gdańsku. „Historisches Kirchen-Register“ Eberharda Böttichera (1616), opr. Ch. Herrmann, E. Kizik, Köln 2013 (Veröffentlichungen aus den Archiven Preußischer Kulturbesitz 67).

² E. Kizik, Pamiętnik gdańszczanina Eberharda Böttichera z drugiej połowy XVI wieku, *Roczniki Historyczne* 76, 2010, s. 141-164; t e n ż e, The Chronicles and Memoirs of a Gdańsk Merchant and the Official of St. Mary's Church, Eberhard Bötticher (1554-1617), *Studia Maritima* 24, 2011, s. 47-61.

³ M. Ptaszyński, w: *Archiv für Reformationsgeschichte* 43, 2014, s. 86; Y. Northemann, w: *Sehepunkte* 14, 2014, nr 12 (<<http://www.sehepunkte.de/2014/12/24014.html>>, dostęp: 9 XI 2015); A. Bues, w: *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 63, 2014, nr 4, s. 583-585; M. Bogucka, w: *Kwartalnik Historyczny* 121, 2014, nr 3, s. 689-692; P. Oliński, w: *Zapiski Historyczne* 80, 2015, nr 1, s. 132-134.

⁴ Biblioteka Gdańska PAN, Ms. 915. Opis zawartości: *Katalog der Handschriften der Danziger Stadtbibliothek*, t. II, opr. O. Günther, Danzig 1903, s. 62-64. Zob. M. Bogucka, *W kręgu mentalności mieszczanina gdańskiego w XVII wieku*, w: *Ars historica. Prace z dziejów powszechnych i Polski*, Poznań 1976, s. 617-633.

Często jednak najbardziej wnikliwymi recenzentami i krytykami są sami autorzy, uczestnicy projektu. I tak się stało również po opublikowaniu wspomnianej pracy. W artykule z 2010 r.⁵ oraz w odpowiednich partiach edycji przedstawiłem pamiętnikarską spuściznę Böttichera w postaci przechowywanego w gdańskim Archiwum Państwowym rękopisu (autografu), znanego pod oryginalnym tytułem Memorial oder Gedenckbuch⁶, a obejmującego lata od 1516 do 1583 r. W pierwszym tomie na podstawie różnych kronik oraz zapisków rodzinnych zarysowana została historia Gdańska oraz pochodzenie rodziny autora, ze szczególnym naciskiem na krąg krewniaczy babki, która należała do rodu patrycjuszowskiego. Bötticher opisuje czasy kawalerskiej młodości oraz początku kupieckiej kariery zawodowej. W tomie drugim, doprowadzonym do 16 marca 1595 r.⁷, znajdujemy opis pierwszych lat małżeństwa, rozmaitych kłopotów rodzinnych (z reguły na tle toczącej się latami sprawy spadkowej siostry) oraz pierwszych kroków w działalności publicznej autora jako przedstawiciela pospólstwa (Trzeciego Ordynku) we władzach miasta. Założyłem również, że tom, który zakończony został na zapiskach z 1595 r., winien posiadać swoją kontynuację, albowiem nic nie uzasadniało dość nagłego przerwania dzieła – tom drugi, mimo doprowadzenia do końca, nie został wszak, tak jak tom pierwszy, opatrzony spisem treści. Kolejnych części pamiętnika nie udało mi się niestety odnaleźć. I tak jednak zachowane dwa tomy pamiętnika, liczące razem bez mała 1200 stron tekstu, stanowią wyjątkowo istotne źródło do poznania życia zamożnego gdańszczanina ostatniej ćwierci XVI w. i jego stosunku do wydarzeń społeczno-politycznych w mieście i całej prowincji. Chociaż autor nie był zbyt wylewny w opisywaniu zagadnień życia codziennego, to jednak i pod tym względem pamiętnik doskonale uzupełnia również niedawno opublikowane zapiski Martina Grunewega, które w początkowej części wnoszą wiele informacji o Gdańsku⁸. Dodatkowo w trakcie prac nad edycją udało się w 2012 r. odnaleźć inne zwarte zapiski Böttichera, które autorowi posłużyły w 1616 r. do napisania dzieła życia, kroniki kościoła Mariackiego w Gdańsku na tle dziejów miasta⁹.

Jak się jednak wkrótce okazało, nie są to wszystkie zachowane materiały pochodzące spod ręki Böttichera. Ponieważ swój pierwszy monograficzny artykuł o zapiskach

⁵ E. Kizik, *The Chronicles*, s. 47-61.

⁶ Gdańsk, Archiwum Państwowe (dalej cyt.: APGd.), sygn. 300, R/Ll.q.31 („Memorial oder Gedenckbuch durch mich Eberhard Bodcher für mich und die meynen zu langwerender gedechniß beschrieben”). Tom znajdował się m.in. w kolekcji gdańskiego bibliofila Walentina Fabriciusa (1612-1667). W zespole Rękopisy elbląskie znajdują się wypisy z tego tomu dokonane przez W. Bertlinga ok. 1903 r. (APGd. 492/166, s. 29-35).

⁷ Biblioteka Gdańska PAN, Ms. 1282 („Der andere Theil des Eberhard Bötchers Chronica a(nn)o 1584 biß 1595”). Rękopis znajdował się w zbiorach wybitnego zbieracza starożytności gdańskich Walentina Schlifffa (1680-1750) i zaopatrzony jest w jego exlibris, zob. *Katalog der Handschriften*, t. II, s. 214; E. Kizik, *Pamiętnik*, s. 162. Por. też wypisy Bertlinga (APGd. 492/192, s. 1-19).

⁸ *Die Aufzeichnungen des Dominikaners Martin Gruneweg (1562 – ca. 1618) über seine Familie in Danzig, seine Handelsreisen in Osteuropa und sein Klosterleben in Polen*, wyd. A. Bues, t. I-IV, Wiesbaden 2008 (Deutsches Historisches Institut Warschau, Quellen und Studien 19).

⁹ *Chronik der Marienkirche in Danzig. Das „Historische Kirchen-Register“*.

tego nietuzinkowego uczestnika gdańskiej debaty publicznej przełomu XVI i XVII w. opublikowałem na łamach Roczników Historycznych, korzystam obecnie z okazji, aby w tym samym miejscu uzupełnić wiedzę na ten temat. Już po opublikowaniu edycji Historisches Kirchen Register przypadkowo natrafiłem bowiem w Archiwum Państwowym w Gdańsku, w rozległym zespole pochodzenia nieurzędowego *Bibliotheca Archivi* (sygn. 300, R), w dziale (Cc) zawierającym wypisy z recesów ordynków, na tom zatytułowany: *Handelunge und Rathschlege, so durch die Drey Ordnungen bey meinen Zeiten zu Rathauß gepflegen etc. Eberhart Bötticher*¹⁰. Nazwisko autora zostało dodane później, ciemniejszym atramentem, lecz wpisane jest, podobnie jak cały tytuł, bez wątpienia ręką Böttichera. Z przykrością muszę przyznać, że tom zawierający zapiski z lat 1595-1600 umknął wcześniej mojej uwadze, chociaż odnotował go na marginesie swojej pracy Czesław Biernat¹¹, a nieco bliższy opis bibliograficzny jednostki znajduje się w maszynopisowym inwentarzu zespołu¹². Tom oprawny w niegdyś biały, a obecnie zielonkawy, pergamin o wymiarach 33,2 × 20,2 cm, zawiera 624 strony. Według paginacji nadanej w archiwum strony 1-28 są puste, strony 29-590 zapisane, a końcowe strony 591-622 znów niezapisane. Karta składająca się ze s. 623-624 jest luźna i zawiera autorską notatką z 1593 r. Na okładce widnieje starsza sygnatura *No 4* (zapewne dodana wraz z oprawą) oraz późniejsza: *60*, umieszczona na zielonej papierowej naklejce na stronie dorso i dziś już ledwie widoczna. Tom jest jednolity, bez późniejszych wszyć i wklejeń, jest również kompletny: zapiska końcowa, pod którą następuje wystudiuwany zawijas, jest zamierzonym przez autora zamknięciem całości. Oprawa pochodzi zapewne z początku XVII w., a użyty papier jest jednolity dla całego tomu – takiego samego użył Bötticher do spisania Kirchen Register. Papier zaopatrzony jest w owalny filigran o średnicy ok. 45 mm, przedstawiający rybę w otoku, podobnym do używanego w pierwszej połowie XVII w. przez przedsiębiorstwa należące do Nathanela Brobstly'a (Probstleya) oraz Jakoba Rhodego i dziedziców tego wybitnego drukarza gdańskiego. Napis w otoku: *PARAD(ISUS) CARTVS(IENSIS) MARIA(E)* sugeruje, że papiernia stanowiła własność klasztoru kartuzów w Kartuzach. Brak szczegółowych badań nad papiernictwem w Gdańsku i Prusach do początku XVII w. uniemożliwia niestety bliższe ustalenie. Można jedynie domniemać, że chodzi o papiernię w Bielkowie (Groß Bölkau), należącą do kartuzów, lecz dzierżawioną przez różnych gdańskich przedsiębiorców. Papiernia działała przynajmniej od 1577 r.

Staranny autograf, który zasadniczo pozbawiony jest skreśleń i poprawek, posiada również oryginalną, odautorską foliację nanoszoną cyframi rzymskimi (I-CCLXX); nad cyframi umieszczano ozdobne zawijasy nieco naśladujące ornament okuciowy. Dodatkowym elementem porządkującym są umieszczane w nagłówkach kart daty roczne oraz marginalia z informacjami o zwartości tekstu głównego. Zapiski na marginesach były spisywane wraz z tekstem głównym, ale niektóre wprowadzono później, może towarzyszyły przygotowaniom do spisania kroniki kościoła Mariac-

¹⁰ APGd. 300, R/Cc, 30. Jednostka dostępna również w mikrofilmie: E-32905.

¹¹ C. Biernat, *Recesy gdańskich ordynków 1545-1814*, Gdańsk 1958, s. 41.

¹² APGd., sygn. 300, R: Akta miasta Gdańska, Zbiór rękopisów, *Bibliotheca Archivi*, XV-XX w., [maszynopis niedatowany], s. 60-61.

kiego (już po 1612 r.). Marginalia są niekiedy podkreślone. Późniejszy charakter pisma nie jest tak duży i zamaszysty, lecz uległ zmianie na drobny, znany dobrze z *Historisches Kirchen Register*, aczkolwiek atrament jest wyraźniej ciemniejszy (np. s. 115 = k. 40r). Początek foliacji Böttichera (k. Ir) odpowiada archiwalnej s. 31. Zapiski poprzedza autorska karta tytułowa (s. 29 według paginacji nadanej w archiwum). Bötticher, podobnie jak w drugim tomie swego pamiętnika, wpinał tu druki oraz odpisy pewnych dokumentów, do których się odwoływał w zapiskach. Dlatego paginacja nadana przez archiwistów (s. 571-573) obejmuje również „plakat” – ordynację w języku niderlandzkim z kwietnia 1599 r. (s. 571-573)¹³. Tekst podpisany przez Johana van Oldenbarnevelt, przewodniczącego (*landsadvocaat*) prowincji Holandii, dotyczył embarga na handel z Hiszpanią i zawierał ostrzeżenie przed konfiskatą statków i dóbr grożącą łamiącym wprowadzony zakaz. Komentarz Böttichera do ordynacji, naruszającej interesy Gdańska, znajduje się na s. 571-573 (k. 261r-262r). Autor nie numerował wykonywanych przez siebie odpisów dokumentów, które włączył do tomu (np. s. 53-60 to luźna zszywka, zawierająca kontrakt z 1592 r.). Tom rozpoczęty w 1595 r. kończy zapiska z 5 IX 1600 r. (s. 590), dotycząca zagadnienia „obcych”, nieposiadających praw miejskich w Gdańsku. Znajdujemy też jednak uzupełnienia dokonywane ręką autora jeszcze w 1612 r. – jak np. na s. 60, przy okazji kopii wspomnianego kontraktu z 1592 r. Pismo, układ tekstu głównego, marginalia oraz pojawiające się ozdobniki kaligraficzne są takie same, jak w drugim tomie pamiętnika Böttichera. Mimo podobieństw formalnych trudno jednak omawiany rękopis traktować jako trzeci tom i kontynuację pamiętnika. Ten ostatni został w swej części drugiej doprowadzony do 1595 r., niniejsze zapiski zaś Bötticher rozpoczął już wraz z powołaniem go w 1592 r. na stanowisko centumwira, członka Trzeciego Ordynku. Wbrew moim początkowym nadziejom związanym z tym zabytkiem jest to raczej sprawozdanie z działalności władz miejskich, widzianej oczami plebejusza.

Trzeci Ordynek był stuosobową reprezentacją średniego i zamożnego społeczeństwa i wchodził w skład tzw. Szerokiej Rady Miejskiej (rajcy, ławnicy, centumwiriowie – *Hundertmänner*). Organ ten został powołany na mocy ogłoszonego 20 VII 1526 r. przez król Zygmunta I zbioru praw dla Gdańska¹⁴, mających zapewnić zrównoważenie

¹³ „Placcaet van mijn Heeren den Staten Generael der vereenichde Nederlanden, daer by de Spaigniaerts ende alle heure goederen, voor goede prinse verclaert worden, ende verboth gedaen wordt van die Spaigniaerden ende heure adherenten vyanden van dese landen toevoer te doen, mitsgaders het vuytgeven ofte ontfanghen van eenighe sauvegarden ofte sauveconduiten vanden vyant, om die ter zee, ofte rivieren te ghebruycken, S Graven-Haghe 1599”. Jest to unikatowy druk w formacie 4° z oficyny Albrechta Heyndriksza. Nie notuje go W. P. C. K n u t t e l, *Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek, Utrecht 1978* (łącznie faksymile publikacji z lat 1889-1920).

¹⁴ Dokument został ogłoszony drukiem w oficynie Hieronima Wietora (w Gdańsku w tym czasie stałych drukarni nie było) po łacinie: *Statuta et laudabiles Christianae ordinationes tam ad spirituale, quam saeculare regimen attinentes, per Sigismundum regem Poloniae in sua regali civitate Gedanensi erectae et constitutae, Cracoviae 1526*, oraz po niemiecku jako: *Statuta und lobeliche christliche Ordenunge sso wol das geistliche als weltliche Regiment betreffent durch Herrn Sigmundt König zü Polen yn seyner Stadt Dantzic auffgericht und eyngesatz. Eyn statlicher unnd feyerlicher Actus der Holdigung, Crockaw [1526]* – Biblioteka Gdańska PAN, Od 5655 (tekst łaciński), Od 5657 (tekst niemiecki). Są to zresztą pierwsze opublikowane

reprezentacji mieszczaństwa we władzach miasta. Statuty Zygmuntowskie (*Statuta Sigismundi*), obok przywilejów Kazimierza Jagiellończyka, współtworzyły odtąd ustrój władz miejskich. Członków Trzeciego Ordynku powoływała Rada dożywotnio po 25¹⁵ w czterech dzielnicach administracyjnych Głównego Miasta: w Kwartalach Kogi, Wysokim, Szerokim oraz Rybackim. Kwartal Wysoki, z którego został powołany Bötticher (mieszkający w domu rodzinnym przy ul. Długiej 5), rozciągał się od Bramy Wyżynnej, od południa granica dzielnicy przebiegała ulicą Ogarną od przecznicy z ul. Słodowników; na zachodzie zaś obwałowaniami Głównego Miasta (dzisiejszą ul. Okopową), wreszcie na północy ul. Świętego Ducha, począwszy od przecznicy ul. Kramarskiej. Kwartal Wysoki wraz z Kwartalem Kogi zamieszkiwała najbogatsza ludność miasta. Mniej zamożny był kwartal Szeroki, a przede wszystkim Rybacki¹⁶. Wybory uzupełniające do grona centumwirów przeprowadzano po śmierci ich dotychczasowego członka¹⁷.

Z dotychczasowych badań nad dziejami wewnętrznymi Gdańska można wyciągnąć wniosek, że znaczenie Trzeciego Ordynku w systemie sprawowania władzy w mieście było całkowicie fasadowe. Takie z pewnością były plany dotychczasowego środowiska władzy, skupionego wokół rajców i ławników. W istocie przez dwie pierwsze dekady nie sposób stwierdzić działalności Trzeciego Ordynku. Według ustaleń Paula Simsona pierwsze źródłowe świadectwa jego aktywności pochodzą dopiero z 1545 r.¹⁸ Po raz pierwszy Trzeci Ordynk zaznaczył dobitnie swoją pozycję w czasie negocjacji związanych z okresem działalności komisji Karnkowskiego (1571-1572)¹⁹ oraz w czasie napięcia stosunków miasta z królem Stefanem Batorym (1576-1577)²⁰. Konstytucje Karnkowskiego z 1570 r. zadośćuczyniły postulatom środowisk cechowych, dopuszczając ich przedstawicieli do Trzeciego Ordynku. Obawy przed katolikami i królem polskim pozwoliły rządzącej elicie zagrać na uczuciach religijnych i patriotycznych szerokich grup luterńskiego mieszczaństwa. W czasie oblężenia miasta w 1577 r. przez wojska królewskie spory wewnętrzne straciły tymczasowo na znaczeniu. Celem osłabienia napięć 27 IX 1577 r. zgodzono się dodatkowo, by Trzeci Ordynk uzyskał pewien wpływ na administrowanie majątkiem miejskim.

w Polsce druki na temat Gdańska. Omówienie statutów zob. O. B a l z e r, Przyczynki do historii źródeł prawa polskiego, Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Historyczno-Filozoficzny 21, 1903, s. 25-27. Statuty zostały powtórnie opublikowane w: Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae, t. IV, [wyd. J. K. Wykowski, M. Tukała], Wilno 1764, s. 247-252, a przedrukował je P. S i m s o n, Geschichte der Stadt Danzig, t. IV, Danzig 1918, s. 143-151 (komentarz w t. II, s. 94-95).

¹⁵ Z uwagi na 8 przedstawicieli cechów głównych, centumwirów kupieckich było po 23 na każdy kwartal Głównego Miasta.

¹⁶ C. B i e r n a t, Recesy, s. 14-15; podział administracyjny opisuje R. C u r i c k e, Der Stadt Dantzig historische Beschreibung, Danzig-Amsterdam 1687, s. 124.

¹⁷ W sprawie wyborów do Trzeciego Ordynku oraz przepisów regulujących działalność przedstawicieli pospólstwa zob. APGd. 300, R/G, 11; o funkcjach przedstawicieli ordynków w l. 1457-1748: APGd. 300, R/G, 12-13; spisy Trzeciego Ordynku: APGd. 300, R/G, 17; 300, R/G, 27.

¹⁸ P. S i m s o n, Geschichte der Stadt Danzig, t. II, s. 126-128.

¹⁹ Chodziło o próbę przejścia kontroli nad wydatkami (maj 1570 – wiosna 1571): tamże, s. 247-248.

²⁰ Tamże, s. 279-280.

Ustawę tę wprowadzono w życie 23 I 1578 r.²¹ Był to krok zapewniający szerszym rzeszom mieszczaństwa pewną ograniczoną formę kontroli nad dochodami miasta, jednak miał on charakter tymczasowy – obowiązywał w sytuacji wyjątkowej, podczas najostrejszego nasilenia konfliktu z królem i wzrostu nadzwyczajnych wydatków na opłacenie wojsk zaciężnych. Zgoda na te wyrzeczenia wymagała szerokiego przyzwolenia społecznego. Stanowisko Rady po osiągnięciu zwycięskiego kompromisu z królem uległo usztywnieniu i nie przedłużono obowiązywania porozumienia z września 1577 r. Różnice pomiędzy władzą i rządzonymi wkrótce jednak powróciły na wokandę, szczególnie gdy tłem do walki o wpływy polityczne stał się głęboki rozłam wyznaniowy w łonie gdańskiego protestantyzmu. Pod wpływem emigrantów niderlandzkich oraz wzrostu znaczenia Holandii w handlu gdańskim w mieście na znaczeniu zyskał kalwinizm, popierany przez patrycjuszowską elitę, Radę Miejską i Ławę (tzw. druga reformacja). Doszło do prób pozbawienia luteranów wpływu na główne kościoły miasta, jednak ta odmiana protestantyzmu cieszyła się szerokim poparciem gdańszczan²². Ich reprezentantami były w większości Trzeci Ordynek oraz środowisko cechowe, przy czym to ostatnie było zarówno niezwykle rozproszone, jak i chwiejne w swoich działaniach. Jednym z nieformalnych przywódców Trzeciego Ordynku w tym starciu, trwającym od lat dziewięćdziesiątych XVI do połowy drugiej dekady XVII w., stał się właśnie Eberhard Bötticher, który obok funkcji w Trzecim Ordynku objął w 1602 r. stanowisko wityryka kościoła Mariackiego. Luterkańska opozycja, jednocząca centumwirów i część cechów, nawiązała kontakty z dworem króla Zygmunta III i osiągnęła w drugiej dekadzie XVII w. ograniczenie roli kalwinów. Zwycięstwo luterkańskiego pospólstwa w tym konflikcie było sukcesem Trzeciego Ordynku.

Zgodnie z tytułem tomu (*Handelunge und Rathschlege, so durch die Drey Ordnungen – gepfflegen*) Bötticher po swym wyborze na centumwira przystąpił do sumiennego opisywania działalności organów miejskiej władzy ustawodawczej. Jego pierwsze zapiski związane z wyborem do grona Trzeciego Ordynku świadczą jednak o tym, że niezbyt się palił do pełnienia funkcji publicznych. Opis początków służby ze stycznia-marca 1592 r. rozpoczyna akapit: „Anno 1592, den 13 January bin ich vom Erb[ahren] Rath in die Dritte Ordnung der Hundertmänner in das Hohe Quartiere gekoren und verbottet wurden. Aber weil Ich damahls Ehehafft, habe Ich mich entschuldigen lassen. Und nach dem man mich abermals den 13., 18., 20. und 21. February fordern lassen, aber Ehehafft halben nicht kommen können, habe ich mitler weil Mittel gesucht, wie Ich des Beschweres, weil Ich sonst genug geplaget, loß werden möchte, aber auf keinen Wegk mich dessen entledigen können” (s. 31 = k. Ir).

Nie po raz pierwszy Bötticher w swoich tekstach narzeka tu na nadmiar obowiązków, tym razem wymawiając się kłopotami rodzinnymi. W pamiętnikach pisał o wystawianiu w niedziele po nabożeństwach z puszką na datki dla ubogich czy

²¹ E. Cieślak, Walki społeczno-polityczne w Gdańsku w drugiej połowie XVII wieku. Interwencja Jana III Sobieskiego, Gdańsk 1962, s. 17-18, przyp. 10.

²² W sprawie roli kalwinizmu w wielkich miastach pruskich oraz przebiegu konfliktu wewnątrzprotestanckiego pod koniec XVI i w pierwszych dekadach XVII w. zob. M. G. Müller, *Zweite Reformation und städtische Autonomie in Königlichen Preußen: Danzig, Elbing und Thorn in der Epoche der Konfessionalisierung (1557-1660)*, Berlin 1997.

o obowiązkach w bractwie św. Jerzego. Jednak gdy już się czegoś podejmował, starał się to robić sumiennie i dokumentował to odpowiednio na piśmie. Prezentowane zapiski nie przynoszą już tak fascynujących informacji o życiu codziennym Gdańska i jego okolic, jak w jego pamiętnikach, ale do badania postaw mieszczan starających się włączyć do życia politycznego miasta stanowią bardzo cenne źródło. Może prowadził on w dalszym ciągu prywatne zapiski, które zostaną jeszcze odkryte. I tak jednak niektóre fragmenty dotyczące rokowań w związku z przygotowaniem ordynacji weselnej (np. s. 189-191, 203, 207-208) zasługują na uwagę, dlatego że nie znajdują swojego odpowiednika w zachowanych recesach. Również ujawniający się w zapiskach stosunek przedstawiciela średniego mieszczaństwa do relacji pomiędzy Gdańskiem a dworem królewskim, w tym do zagadnień wyznaniowych, pokazuje poziom politycznej dojrzałości tej warstwy społecznej. To w tym właśnie czasie, u schyłku XVI w., zaczyna się kształtować poważna opozycja średniego mieszczaństwa, poszukującego skutecznych sposobów wpływania na kierunki polityki władz Gdańska i zwiększenia grupy uczestniczących w sprawowaniu władzy. Poznanie całej spuścizny Eberharda Böttichera może mieć duże znaczenie dla zrozumienia tych procesów.

BIBLIOGRAFIA

- Balzer O., Przyczynki do historii źródeł prawa polskiego, Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Historyczno-Filozoficzny 21, 1903.
- Biernat C., Recesy gdańskich ordynków 1545-1814, Gdańsk 1958.
- Bogucka M., W kręgu mentalności mieszczanina gdańskiego w XVII wieku, w: *Ars historica. Prace z dziejów powszechnych i Polski*, Poznań 1976.
- Bogucka N., rec., *Kwartalnik Historyczny* 121, 2014, nr 3.
- Bues A., rec., *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 63, 2014, nr 4.
- Chronik der Marienkirche in Danzig. Das „Historische Kirchen-Register“ von Eberhard Bötticher (1616) / Kronika Kościoła Mariackiego w Gdańsku. „Historisches Kirchen-Register“ Eberharda Böttichera (1616), opr. Ch. Herrmann, E. Kizik, Köln 2013 (*Veröffentlichungen aus den Archiven Preußischer Kulturbesitz* 67).
- Cieślak E., Walki społeczno-polityczne w Gdańsku w drugiej połowie XVII wieku. *Interwencja Jana III Sobieskiego*, Gdańsk 1962.
- Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae*, t. IV, [wyd. J. K. Wykowski, M. Tukała], Wilno 1764.
- Curicke R., *Der Stadt Dantzig historische Beschreibung*, Danzig-Amsterdam 1687.
- Die Aufzeichnungen des Dominikaners Martin Gruneweg (1562 – ca. 1618) über seine Familie in Danzig, seine Handelsreisen in Osteuropa und sein Klosterleben in Polen*, wyd. A. Bues, t. I-IV, Wiesbaden 2008 (*Deutsches Historisches Institut Warschau, Quellen und Studien* 19).
- Katalog der Handschriften der Danziger Stadtbibliothek*, t. II, opr. O. Günther, Danzig 1903.
- Kizik E., *Pamiętnik gdańszczanina Eberharda Böttichera z drugiej połowy XVI wieku*, *Roczniki Historyczne* 76, 2010.
- Kizik E., *The Chronicles and Memoirs of a Gdańsk Merchant and the Official of St. Mary's Church, Eberhard Bötticher (1554-1617)*, *Studia Maritima* 24, 2011.
- Knuttel W. P. C., *Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek*, Utrecht 1978.
- Müller M. G., *Zweite Reformation und städtische Autonomie in Königlichen Preußen: Danzig, Elbing und Thorn in der Epoche der Konfessionalisierung (1557-1660)*, Berlin 1997.

Northemann Y., rec., Sehepunkte 14, 2014, nr 12, <http://www.sehepunkte.de/2014/12/24014.html> (dostęp: 9 XI 2015).

Oliński P., rec., Zapiski Historyczne 80, 2015, nr 1.

Ptaszyński M., rec., Archiv für Reformationsgeschichte 43, 2014.

Simson P., Geschichte der Stadt Danzig, t. I-IV, Danzig 1913-1918.

Statuta et laudabiles Christianae ordinationes tam ad spirituale, quam saeculare regimen attinentes, per Sigismundum regem Poloniae in sua regali civitate Gedanensi erectae et constitutae, Cracoviae 1526.

Statuta und lobeliche christliche Ordenunge sso wol das geistliche als weltliche Regiment betreffent durch Herrn Sigmundt König zü Polen yn seyner Stadt Dantzig auffgericht und eyngesatz. Eyn statlicher unnd feyerlicher Actus der Holdigung, Crockaw [1526].

Historische Aufzeichnungen des Danzigers Eberhard Bötticher (1554-1617)

Addenda et corrigenda

Zusammenfassung

2013 erschien die von Christofer Herrmann und Edmund Kizik erstellte Edition der Chronik der Marienkirche in Danzig (Historisches Kirchen-Register), die 1616 von Eberhard Bötticher niedergeschrieben worden war. Erst nach der Veröffentlichung dieser Edition stieß ich im Bestand *Bibliotheca Archivi* (Sign. 300, R/Ce, 30) des Staatsarchivs Danzig auf einen Band, der die sorgfältig geführten Aufzeichnungen Böttichers aus den Jahren 1595-1600 enthält. Diese wurden in der bisherigen Forschung nicht benutzt, weshalb dies mit dem vorliegenden Beitrag nachgeholt werden soll. Bei den Aufzeichnungen handelt es sich nicht um die Fortsetzung des Tagebuchs Böttichers. Der Autor berichtet hier vor allem über die Verhandlungen zwischen dem Stadtrat, der Schöffenbank und den Vertretern wohlhabender Bürger. Sie betreffen verschiedene Probleme wirtschaftlich-rechtlicher, religiöser und politischer Natur. Diese Notizen, die Bötticher auch bei der Abfassung seines Kirchen-Registers benutzt hatte, stellen eine wertvolle Quelle für das Selbstverständnis von Bürgern dar, die sich am Ende des 16. Jahrhunderts in das politische Leben Danzigs einbringen wollten.

Übersetzt von Waldemar Könighaus

Historical notes of Eberhard Bötticher (1554-1617) of Gdańsk

Addenda et corrigenda

Abstract

In 2013 an edition of the chronicle of St. Mary's Church in Gdańsk (Historisches Kirchen Register) – originally written by Eberhard Bötticher in 1616 – was published by Christofer Herrmann and Edmund Kizik. After it appeared, I accidentally found in the State Archive in Gdańsk (shelf number 300, R/Cc, 30) a volume containing systematic notes made by Bötticher for the years 1595-1600. So far, they have not been used by scholars. Those note are not a continuation of Bötticher's diary. The author concentrates on relating the negotiations between the city council, the city bench and representatives of wealthy burghers. The notes, which were used by Bötticher for writing his Kirchen Register, are a valuable source for reconstructing the attitudes of burghers attempting to enter the political life of Gdańsk at the end of the sixteenth century.

Translated by Rafał T. Prinke